

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р Елка Димитрова

(Институт за литература към БАН, секция „Нова и съвременна българска литература“)
за дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен „доктор“

Област на висше образование: 2. Хуманитарни науки

Професионално направление: 2.1. Филология

Специалност: Българска литература (Нова българска литература)

Докторант: Лора Стоянова Динкова

Тема на дисертационния труд: **„Граници на човешкото в българската поезия от 20-те до 60-те години на XX век“**

Научен ръководител: доц. д-р Бойко Пенчев Пенчев

Ще започна с това, че пред нас е един впечатляващ и увлекателно написан дисертационен труд – „Граници на човешкото в българската поезия от 20-те до 60-те години на XX век“ с автор Лора Динкова.

Общият обем на работата е 255 компютърни страници, единадесет от които съдържат списък на използваната литература. Останалото е плътен изследователски и бих казала, интензивно изпълнен текст. Композиционно той е структуриран в увод, теоретична част (първа глава), четири глави, фокусирани върху творчеството на конкретни български поети от поколенията на 20-те и 40-те години на XX век (ако се позоваваме на официализираното им датиране според времето на излизането им на литературната сцена) и заключение. Общият период на изследваната литература е от 20-те до 60-те години на XX в. А тематичният център на дисертацията е теоретизирането на човешкото в неговата граничност. Една от най-настойчиво повтарящите се заявки на изследването е, че то ще се придържа към един аисторичен подстъп спрямо избирателно открити с оглед на тематиката му автори и творби. В този смисъл текстът си поставя трудната цел да

теоретизира предимно философски върху сложни, анализирани и все пак изкусително предразполагащи към препрочитане и преосмисляне теми и текстове.

Негови тематични ядра са: смъртта (чиято интерпретация значително превъзхожда по текстов обем и смислови проекции разработките на останалите теми), лудостта, другостта, страданието (в това число и нищетата), двойничеството, старостта (и времето), самотата и страхът, различните модуси на бягство от житейското страдание, включително различните форми на ирационални бягства от реалността, сред които и трансцендирането към космичното. Всички тези тематични ядра са положени и разгърнати в постоянен, най-често полемичен диалог с феномена на битието такова, каквото е. От този диалог произлиза и друг постоянен мотив на дисертационния текст – мотивът за проблемната идентичност.

Самите изследвани автори (Асен Разцветников, Никола Фурнаджиев, Атанас Далчев, Александър Вутимски, Александър Геров) присъстват и самостоятелно, и в сравнителни анализи. Особено интересни са сговарянията между тях: чрез мотива за лудостта са свързани текстове на Асен Разцветников и Никола Фурнаджиев; двойничеството, в по-широк смисъл – мотивът за „аз и другия“, обвързва поезията на Разцветников с тази на Александър Вутимски; смъртта и страданието (невинаги експлицирано като мотив) обвързват всички разглеждани автори.

Методологията на изследването е малко трудно определима поради наистина изобилстващите позовавания на изследователи и мислители от различни времена и школи. Но преобладаващите и най-работещите сред тези позовавания, заедно с авторската линия на мислене в дисертационния текст налагат впечатлението за интерес към традициите на екзистенциализма, феноменологията и постструктурализма, и по-точно – социокултурната критика на Фуко. Само че в последния случай се поражда леко напрежение между историчността на Фуко и претенцията на работата за историчност, като в резултат остава усещането за отделяне на красиви завършени фрази от логиката на фукоянското мислене.

В целостта си текстът на дисертацията е написан с дълбоко разбиране, вдъхновение, интелектуална и емоционална причастност към избраната проблематика. Очевиден в него е интересът към психологически странното, интелектуално предизвикателното, емоционално вълнуващото, към поетичното в различните му аспекти. И това се отнася както за собствено литературоведските разработки в изследването, така и

за немалкия, макар и разпръснат, философски дял в него. Личи си действителната проникнатост на авторката от темите, тънката ѝ наблюдателност към мотивите. Заслужава изрично да се отбележи и развитата култура на изказа.

След тези първоначални обобщения, които съвсем не правя от професионална куртоазия, държа да подчертая, че критичните ми забележки към текста на Лора Динкова се основават единствено на зачитането ми към този действително сериозен труд.

Тене са много и могат да бъдат разделени в две групи. Една част от тях са свързани с проблемността на аисторичния подход, изведен като базисен за изследването изобщо (защото вътре в него пък става дума и за „аисторическото“ в самите интерпретирани текстове – територия, на която терминът ми изглежда по-уместен). Другата част от забележките ми са свързани с читателността, и по-точно – с начина, по който авторката използва цитатите в текста си.

Темата **„Граници на човешкото в българската поезия от 20-те до 60-те години на XX век“** безспорно е интересна, но също така безспорно тя е заредена и с редица предизвикателства. Най-малкото: периодът е относително голям като хронологичен обхват; съдържа в себе си множество динамични и различни като типология литературни и културни направления и процеси; покрива поне два много важни за българската литература прехода, всеки от които има дълбоки основания в цялостния живот на българското общество – с неговите политически, социални и културни аспекти. А именно: така нареченият „социокултурен прелом през 20-те години“ и радикалното преустройство на българското общество и култура след 1944 г. Трудностите при такъв обем и контекстуална наситеност на периода са много и изискват наистина сериозни познания и подготовка. В този смисъл оценявам избора на докторантката да ги заобиколи като напълно разумен и заслужаващ разбиране. Лора Динкова решава тази проблематична ситуация чрез своеобразно бягство в универсализациите, изнасяйки труда си до голяма степен в една генерализираща понятийност: човешкото, нечовешкото, граничното – с различни техни смислови и терминологични вариации и разбира се, с ясната и категорична уговорка, че подходът на дисертацията ще бъде „аисторичен“.

И тук именно трябва да се отбележи една противоречивост, която остава докрай в текста. От една страна, заявката е за аисторичност, дори за избягване на литературоведското поделение на материала по десетилетия (тук ще вметна, че аз също не

симпатизирам на мисленето в десетилетия). От друга страна, дори самото заглавие извежда десетилетията като основополагащи за работата ориентири, а самото разработване на темите в нея почти неизменно следва именно историзма като принцип, обуславящ литературните проявления. Политическата история и обществените процеси учудващо често са опори, от които се тръгва, за да се навлезе в наистина универсалните екзистенциални въпроси, концентрирани около творчеството (и по-скоро около отделни текстове) на избраните автори. В крайна сметка, бих казала, онова, което липсва, т.е. наистина е „избегнато“ в труда, ако се отнесем с доверие към заявката за аисторизъм, е контекстът на литературната, или – по-общо – на културната история. Иначе политическата история на българското общество малко или много присъства в текста, при това често пъти нейните събития служат за отправни точки, от които да тръгне обяснението на един или друг кръг литературни явления. Тук бих дала за пример и честото позоваване на войните като определящи дадени теми и мотиви, и активното осмисляне на културния период като междувоенен, и значимостта, която се отрежда на Септемврийското въстание от 1923 г. при Разцветников и Фурнаджиев (тук то е наречено именно така, в разрез със съвременните тенденции да бъде представяно като Септемврийски събития), и акцентираната значимост на прехода към комунистическия режим (при Геров), и социалноисторическия фон на градската нищета при Вутимски.

Ето само два примера от текста на дисертацията, които сякаш спорят със заявката за аисторизъм:

„Възможно ли е стабилизирането на личността след ужасяващия опит на събитията от 1923 г.?“ (с. 19)

„Текстът разсъждава върху загубата на ангажменти и самоопределяне през 20-те и 40-те години на XX век, като целта е да се проверят изходите от идентификационната криза, в която попада лирическият субект.“ (с. 19) (Следва напомняне за търсенето на универсализиращ подход, но и ново връщане към социалноисторическия фон на градската бедност).

С оглед на избора на периода ще добавя и един въпрос, който вероятно не е само мой: доколко е обосновано придвижването на крайната граница на изследването до 60-те години на XX век въз основа главно на частите от Александър-Герovia Дневник? И дали

не би било по-подходящо той да присъства в някакъв по-отстранен модус – като приложение например? Защото, дори ако се имат предвид и Геровите стихосбирки, излезли в това „удължение“, един автор не е достатъчен, за да се формулира толкова обхватен период. При евентуалното издаване на настоящия труд в книга може би ще е добре тези проблеми да бъдат компенсирани с по-голяма прецизност в озаглавяването.

Иначе, относно по-същественния проблем с аисторизма – тъй като дисертационният текст не е вътрешно противоречив, ако се абстрахираме от връзващите се в него заявки за аисторичност, може би щеше да е по-добре просто да бяха редуцирани самите заявки. Във вида, в който е, дисертацията съвсем не смущава със съотношението между присъствието на социалнополитическа история и литературно-философска проблематика. По-скоро, както вече споменах, липсва собствено литературната контекстуализация и може би тази липса би имала нужда от повече уговорки.

Самото изграждане на дисертационния текст е относително равностойно като ниво в различните части. Само уводът и първата глава правят впечатление с прекомерното според мен струпване на цитирани чужди тези, известна повторителност и твърде несистематизирано изтъкване на целите на изследването. Но това е главно композиционна забележка. При известна дистанция, за която, разбира се, би било необходимо време, най-вероятно авторката сама би постигнала по-голяма подреденост.

Другата ми съществена забележка засяга цитатността в дисертационния текст. Тя е видимо засилена и това има своите силни страни, но и уловки.

Тук трябва да се отбележи като характерно диалогизирането на поетични и философски текстове. То е нещо, различно от търсенето на опори в теорията, от позицията на които да се разглежда емпиричният материал. Макар че често е маскирано именно зад този похват, напълно стандартен за академичното писане. Тук като успешен пример ще посоча интересния „разговор“, който се е получил между Фуко, Левинас и Разцветников. В някакъв смисъл, цитирайки, настоящото изследване изразява една възторжена радост от срещата на идеи. И това е чудесно, стига обаче самото цитиране да не изнемаше на моменти мястото, полагащо се на изследователския глас.

Диалогичност има и между поетически и философстващи текстове на един и същи автор (в това отношение особено благодатна територия е Далчевата поетическа и

философска спекулация над едни и същи въпроси, но не трябва да бъде пренебрегван този разнополюсен поглед и при Вутимски – автор, който също говори „от две посоки“ в настоящия текст). Пак в тази последователност трябва да се изтъкне и наличието на диалог между литературна и биографична фигура при представянето на отделните автори и техните гласове в дисертацията. За някои това може да изглежда слабост, доколкото се смесват малко или много фикционална фигура и глас на самата личност, лирически и биографичен аз, субект на стихотворение и субект на дневник (Геров), философски или изповеден, автобиографичен фрагмент (Далчев), субект на епистолярно послание или отново изказване от дневников тип (Вутимски).

При спазването на известна дистанция, свързана с разбирането за близостта и различността на тези фигури, за тяхната комплицирана свързаност въпреки принадлежността на различни хипостази, а в някакъв смисъл – и на различни светове – този усет към многогласието на творческия субект е по-скоро предимство. Като все пак изтъквам, добре е да не се изпуска нишката на осъзнаването на тяхната отделност (което, струва ми се, става на места в дисертационния текст).

Големият риск на активната цитатност в дисертацията обаче произтича оттам, че на мястото на собственото теоретично мислене в труда често срещаме колаж от цитати, при това – такъв, който няма вид на преднамерено изработен: изглежда по-скоро наивно съчленен на тематичен принцип, отколкото хитроумно подреден. Има и случаи, в които поредица от цитати са асоциативно свързани, понякога само въз основа на една обща дума.

Между цитатите, които наистина се сговарят тематично, не би било зле да има повече авторова спойка, която примерно да ги разиграе в тяхната свързаност. Или, което би било по-добро решение – да има изобщо повече собствена теоретизираща тяга в текста.

Другата уловка на цитатността в случая е, че на места си личи цитиране през чуждо цитиране. При наситеността с цитати в дисертацията това свръхпозоваване ми изглежда ненужно, вероятно се е породило от някакво увлечение по откриването на синхронни мисли. Добре е обаче да се познават оригиналните цитирани текстове – заради контекста на вмъкваните части от тях. Иначе се пораждат известни дисонанси, като например включването на съждението на Стефан Консулов в частта за Геров (с. 190).

Пример: „Стигаме скоро до убеждението, че съществува нещо извън границите на възможността за изследване от наша страна, нещо ирационално... Една нова степен на еволюционно развитие“ (Консулов 1930: 445). Приемаме, че всичките Герови лирически произведения, посветени на човека и мястото му във вселената, са и художествено потвърждение на поетовата идея, че за човека е отредено *еволюционно развитие*.“ (С. 190)

В крайна сметка – получава се малко нелепо налепяне на натурфилософската статия от 1930, поезията на Геров от 40-те до 70-те години и авторския генерализиращ извод на дисертантката, като видимата връзка между тях е само много общата тема за еволюционното развитие. В случая например би могло или да се свърже Геров с натурфилософските търсения от 30-те (ако изобщо може да се открие такава връзка), или просто да не се обясняват мотиви на поезията му през този цитат, който тук изглежда някак случаен.

Или: „В монографията „Човекът“ от Николай Василев, в откъса, посветен на човешките илюзии, се отбелязва мнението на Пол Холбах за човешкия вид, което текстът използва за контрапункт на Геровите поетични визии за човека и света“. (С. 194) Подобни връзки ми изглеждат прекалено отдалечени, по-добре е да се навлезе към анализа направо през Пол Холбах.

Пак в резултат на подобно увличане по цитатите вероятно се е получило и объркването между Цветан Стоянов и Цветан Тодоров (и в текста, и в библиографията).

Пример: Обща е идеята за онова пропадане в бездните, за което говори Цветан Тодоров в книгата си „Идеи и мотиви на отчуждението в западната литература“, където коментира естетиката на подземията като присъстваща и в поетиката на романтизма, като при нея тя е „унаследена от „готиците“ и от „гробнищната“ литература“ (Тодоров 1973: 213). При едно съвсем общо познание за фигурата на Цветан Тодоров, дори без да се знае нищо за Цветан Стоянов, вече би възникнал въпросът доколко изобщо е възможно Тодоров да е издал книга с подобно заглавие, и то през 1973, и то в България.

Пак в този дух – малко произволно ми изглежда и позоваването на констатации като тази на Панко Анчев за емпиризма в изследването на литературната история у нас. Достатъчно значимо ли е подобно мнение, за да послужи за методологично оттласкване в тази дисертация (в случая за обосноваване на основния ѝ подход)? И коя точно литературна ситуация отразява то?

Относително резки и уязвими ми изглеждат и включвания като това на Адлер на с. 198: „Алфред Адлер приписва наличието на душа само на движещите се, на живите организми“. Това съвсем не е теза само на Адлер, разбира се. В случая с този пример важна е драмата на флоралното –болката от това да не можеш да се движиш, ако имаш душа, която да страда от неподвижността. Така че Адлеровата теза би могла да се включи по-спомагателно, илюстративно на фона на някаква въвеждаща авторска теза на дисертантката.

Привеждам и целия цитат: „Алфред Адлер приписва наличието на душа само на движещите се, на живите организми: „Можем да си представим колко чудовищно би било, ако едно неподвижно растение притежава чувства и мисли, които, тъй като няма възможността да се движи, бихме очаквали да предизвикат у него болка...“(С. 198)

Ще отбележа и един детайл, вече несвързан с цитирането, който е добре да се погледне при по-нататъшна обработка на текста за книга. Манията на Разцветников, че е преследван, не се ли появява доста след написването на „Двойник“? Доколкото ми е известно, слуховете за неговата параноя са свързани по-скоро с последните години от живота му и както се оказва, тези му състояния имат доста сериозни обективни основания.

След всичко, казано дотук, обаче държа да се върна към твърдението, с което започнах. А именно, че дисертационният труд на Лора Динкова демонстрира сериозна, задълбочена и творчески изпълнена изследователска работа. Текстът е приносен с новотата на прочита на автори и творби, които вече са доста изследвани в българското литературознание. Приносен е и със смелите тематични и философски връзки, които прави в процеса на това „препрочитане“.

Подбраната библиография е богата, интересна и релевантна на изследването.

Авторефератът отразява коректно съдържанието на дисертацията.

В заключение: убедено препоръчвам на Лора Динкова да бъде присъдена образователната и научна степен „доктор“.

05.02.2020

Подпис: